MIQDASH BETHEL COVENANT INSTITUTION

Kanisa Huru 508(c)(1)(a) • Mamlaka Pekee ya Tanakh

Somo kwa Uyahudi · Ukristo · Uislamu

HATI 397

Kutoka Ng'ambo ya Mito ya Kushi

Uchunguzi wa Kina wa Agano kuhusu Agano la Yahweh na Watu wa Afrika: *Kushi (Kush)*, *Misri (Mitsrayim)*, na *Putu (Put)* katika Tanakh Iliyoandikwa

Je, Watu wa Afrika Wamo Ndani ya Agano la Yahweh, Je, Afrika Iliwahi Kulaaniwa, na Manabii Waliahidi Nini kwa Kushi na Misri? — Jibu la Agano kwa Dini Tatu

Novemba 2026

Mzee Kepha Arcemont, Mwanzilishi

miqdashbethel.ai • miqdashbethel@gmail.com

Ujumbe Umetumwa kwa Ulimwengu

KUWAFIKIA UYAHUDI, UKRISTO, NA UISLAMU

✡ UYAHUDI	✝ UKRISTO	☪ UISLAMU
Torati iliyoandikwa inawataja Kushi, Misri, na Putu miongoni mwa wana wa Nuhu (**Mwanzo 10:6**) na inaamuru, ***"Usimchukie Mmisri"*** (**Kumbukumbu la Torati 23:7 [Kiebrania 23:8]**). Mwaka 1973 Rabi Mkuu wa Kisefardi wa Israeli, Ovadia Yosef, aliamua kwamba Beta Israeli wa Ethiopia ni Wayahudi, na sehemu kubwa ya jamii hiyo tangu hapo imehamia Israeli. Maandiko ya kirabi pia yanahifadhi hadithi ya baadaye kwamba Hamu alipigwa katika ngozi yake (Talmud Sanhedrin 108b), ambayo Torati iliyoandikwa haina.	Agano Jipya linasimulia habari ya afisa wa Kiethiopia wa malkia wa Waethiopia aliyekuwa akisoma **Isaya 53** njiani kurudi nyumbani na akabatizwa (Matendo 8:27–38), na makanisa ya Kikopti na ya Kiorthodoksi ya Ethiopia ni miongoni mwa makanisa ya kale zaidi duniani. Hata hivyo waandishi Wakristo wa Ulaya waligeuza ***"laana ya Hamu"*** kuwa utetezi wa utumwa na utawala wa kikoloni (Hati 223). Hapa Tanakh inasikilizwa kwanza.	Uhamiaji wa kwanza wa Waislamu, karibu mwaka 615 B.K., ulikwenda kwa mfalme Mkristo wa Uhabeshi, aliyewapa hifadhi, na Bilal ibn Rabah, Mhabeshi, alikuwa wa kwanza kuadhini. Qur'an inahesabu ***"tofauti za lugha zenu na rangi zenu"*** miongoni mwa ishara za Allah (Q. 30:22). Uislamu unamheshimu Hajar, mama wa Ismail, ambaye Torati inamwita Hajiri Mmisri (**Mwanzo 16:1**).

MAMLAKA YA MAFUNDISHO — KANUNI YA KUDUMU YA MIQDASH BETHEL COVENANT INSTITUTION

Mamlaka pekee inayofunga ya Miqdash Bethel Covenant Institution ni *Tanakh* — agano lililoandikwa la **Yahweh**. Hakuna kitabu cha Talmud, amri ya baraza la Kanisa, waraka wa papa, mkusanyiko wa hadithi, wala mapokeo yoyote nje ya Biblia yenye uzito wa kimafundisho sawa na au zaidi ya Torati iliyoandikwa. Pale mapokeo yoyote yanapopingana na agano lililoandikwa, agano lililoandikwa ndilo linalotawala bila kipengele. Talmud, Agano Jipya, na Qur'an vinanukuliwa kama marejeo ya kihistoria na ushahidi wa kulinganisha — kamwe si kama mamlaka inayoyapita maandiko. Miqdash Bethel inatumia Tanakh Iliyoandikwa kama chanzo chake pekee kwa sababu nne: ndiyo maandiko pekee ambayo Uyahudi, Ukristo, na Uislamu yote yanakubali kuwa yalitolewa awali na **Yahweh**; inatangulia na ndiyo msingi wa Talmud, Agano Jipya, na Qur'an, kwa hiyo kupima mapokeo hayo dhidi yake kunafuata mwelekeo wa ushahidi wa **Kumbukumbu la Torati 19:15** — shahidi wa awali anatawala ufafanuzi wa baadaye; kila mapokeo ya baadaye yanayoachana na Tanakh hufanya hivyo kwa kuongeza au kufasiri upya, kamwe si kwa kupindua maandiko yenyewe, kwa hiyo maandiko yanabaki kuwa kipimo kisichobadilika; na maneno ya **Yahweh** mwenyewe yanatangaza kwamba agano halibadiliki (Malaki 3:6; Zaburi 119:89), na kulifanya agano lililoandikwa — si ufasiri wa kitaasisi unaobadilika — kuwa msingi pekee imara wa mafundisho. Mapokeo yote matatu makuu ya agano — Uyahudi, Ukristo, na Uislamu — yanahutubiwa kwa wakati mmoja na kwa usawa katika kila hati ya Miqdash Bethel, kwa sababu agano la **Yahweh** ni la kila taifa litakalolipokea. Kanuni ya ushahidi ya mashahidi wawili au watatu ya **Kumbukumbu la Torati 19:15** inatawala madai yote ya kimaandiko katika hati hii.

JINSI YA KUSOMA HATI HII

Hati hii inauliza Tanakh iliyoandikwa swali moja: **Yahweh** alifanya agano gani na watu wa Afrika ambao maandiko yanawataja, Kushi, Misri, na Putu, na aliwaahidi nini. Ni toleo la maktaba la makala iliyoandaliwa kwa East African Journal of Traditions, Culture and Religion (Nairobi, Kenya); toleo la jarida linafuata muundo wa kitaaluma wa jarida hilo, na toleo hili linabeba utafiti uleule katika muundo wa Hati 250. Hili ni toleo la Kiswahili; toleo la Kiingereza ndilo asili. **Yahweh** (**יהוה**) na **Elohim** (**אֱלֹהִים**) wameandikwa kwa herufi nzito kote. Vitabu vya Tanakh na majina ya watu yametolewa kwa Kiswahili. Kila neno la Kiebrania limetolewa pamoja na maana yake ya Kiswahili, Kiswahili kwanza, na yote mawili yanaonekana pamoja kwa herufi nzito za mlalo kila mahali; chochote kilicho katika alama za kunukuu kimeandikwa kwa herufi nzito za mlalo. Marejeo ya maandiko yameandikwa kwa herufi nzito; namba za Strong's ni za kawaida na zimetolewa kwa marejeo tu. Hakuna kamusi ya Kiebrania iliyonukuliwa katika hati hii: maana ya kila jina imechukuliwa kutoka matumizi yake katika Tanakh. Maandiko yametafsiriwa kwa tafsiri halisi ya kazi kutoka Kiebrania; pale

mstari unaponukuliwa pamoja na maandishi yake ya Kiebrania, mstari wa Kiebrania unakuja kwanza na mstari wa Kiswahili unafuata kwa rangi ya dhahabu. **Namba za mistari zinafuata toleo la Kiingereza. Katika sura chache Biblia ya Kiebrania inagawa sura mahali tofauti, kwa hiyo mstari uleule una namba tofauti katika maandishi ya Kiebrania. Pale hilo linapotokea, namba ya Kiebrania imetolewa katika mabano kwenye nukuu ya kwanza, kwa mfano Hesabu 30:13 [Kiebrania 30:14].** Matokeo yanapewa daraja la Limethibitishwa (mashahidi wawili au zaidi wa Tanakh wanaojitegemea), Shahidi mmoja, au Halimo katika maandishi. Wasomi wa kisasa wanatajwa kwa jina na mwaka kama mashahidi wa kihistoria wa jinsi maandiko haya yalivyosomwa, kamwe si kama mamlaka ya mafundisho; kazi zao zimeorodheshwa katika jedwali la Maandiko ya Kulinganisha.

VITABU VYA TANAKH VILIVYONUKULIWA KATIKA HATI HII

SEHEMU	VITABU VILIVYONUKULIWA	KUSUDI KATIKA SOMO HILI
Torati	Mwanzo, Kutoka, Mambo ya Walawi, Hesabu, Kumbukumbu la Torati	Agano na Nuhu; Orodha ya Mataifa; laana ya Kanaani; baraka ya Ibrahimu; Hajiri; Yusufu na Asenathi; mchanganyiko mkubwa; mke Mkushi wa Musa; sheria moja kwa mzalia na mgeni; Mmisri asichukiwe; kanuni ya mashahidi wawili
Nevi'im (Manabii)	2 Samweli, 2 Wafalme, Isaya, Yeremia, Ezekieli, Amosi, Nahumu, Habakuki, Sefania, Malaki	Mjumbe Mkushi; Tirhaka; Ebed-meleki; Misri kuitwa ***"watu wangu"***; waabudu kutoka ng'ambo ya Kushi; kipimo kimoja cha hukumu; baba mmoja wa wote
Ketuvim (Maandiko)	Zaburi, Esta, Danieli, 2 Mambo ya Nyakati	Kushi kunyoosha mikono yake; Kushi kuzaliwa Sayuni; Kushi ukingoni mwa ulimwengu uliojulikana; Walubi na Wakushi katika historia ya Yuda

MAANDIKO YA KULINGANISHA — KWA MAREJEO YA KIHISTORIA NA KULINGANISHA TU

AINA	MAANDIKO YALIYONUKULIWA	KUSUDI KATIKA SOMO HILI
Maandiko ya kirabi	Talmud Sanhedrin 108b	Hadithi ya baadaye ya ngozi ya Hamu, isiyokuwamo katika Torati iliyoandikwa

AINA	MAANDIKO YALIYONUKULIWA	KUSUDI KATIKA SOMO HILI
Agano Jipya	Matendo 8:27–38	Afisa wa Kiethiopia akisoma Isaya
Qur'an na historia ya Kiislamu	Q. 30:22; uhamiaji wa kwanza kwenda Uhabeshi (Ibn Ishaq, *Sirat Rasul Allah*)	Uislamu juu ya rangi; Uhabeshi kama kimbilio
Elimu ya kisasa juu ya Kushi na Afrika	Rodney S. Sadler Jr., *Can a Cushite Change His Skin?* (T&T Clark, 2005); David T. Adamo, *In die Skriflig* 52:1 (2018) na 53:1 (2019); Knut Holter, ***Yahweh*** *in Africa* (Peter Lang, 2000), *Old Testament Essays* 21:2 (2008) na 24:2 (2011); Marta Høyland Lavik, *Old Testament Essays* 34:2 (2021); Peter Unseth, *Africa Journal of Evangelical Theology* 18:2 (1999); Philip Lokel na Willie Van Heerden, *Old Testament Essays* 19:2 (2006); J. Daniel Hays, *Bibliotheca Sacra* 153 (1996); Mary Getui, Knut Holter, na Victor Zinkuratire, wahariri, *Interpreting the Old Testament in Africa* (Peter Lang, 2001); Aloo O. Mojola, *Verbum et Ecclesia* 35:3 (2014)	Jinsi wasomi wa Kiafrika na wengine walivyosoma maandiko ya Kushi na Misri
Elimu ya kisasa juu ya laana ya Hamu	David M. Goldenberg, *The Curse of Ham* (Princeton, 2003); Edith R. Sanders, *The Journal of African History* 10:4 (1969); Mahmood Mamdani, *When Victims Become Killers* (Princeton, 2001)	Jinsi Mwanzo 9 ulivyogeuzwa kuwa laana ya kirangi na Nadharia ya Kihamiti
Dini ya Kiafrika	John S. Mbiti, *African Religions and Philosophy* (Heinemann, 1969)	Imani katika Muumba mmoja miongoni mwa watu wa Afrika
Maandishi ya Kiebrania na tafsiri	*Biblia Hebraica Stuttgartensia*, toleo la 5 (1997); JPS *Tanakh* (1985)	Maandishi yaliyochunguzwa na tafsiri iliyolinganishwa
Maandiko ya awali ya maktaba	Hati 223, 246, 307	Yamejengwa juu yake hapa; yamekaguliwa katika Sehemu VIII

I. SWALI LILILO MBELE YETU: AFRIKA NA AGANO

Biblia ya Kiebrania, inayoitwa Tanakh katika mapokeo ya Kiyahudi na Agano la Kale katika mapokeo ya Kikristo, inasomwa leo barani Afrika na watu wengi kuliko wakati wowote katika historia yake. Habari zake zinahubiriwa kwa Kiswahili, Kiamhari, Kiganda, Ekegusii, Kiarabu, na mamia ya lugha

nyingine, na sheria zake na manabii wake vinaunda fikra za kimaadili za makanisa, misikiti, na nyumba kote barani (Mojola, 2014). Hata hivyo, njia ambayo jamii nyingi za Kiafrika zilisikia kwa mara ya kwanza kile kitabu hiki kinachosema kuhusu Afrika haikuwa kupitia maneno yake chenyewe. Ilikuwa kupitia ufafanuzi uliowekwa juu yake: dai kwamba Nuhu alimlaani Hamu, kwamba Hamu ndiye baba wa watu wa Afrika, na kwamba ngozi nyeusi na utumwa ndivyo alama za laana hiyo. Biashara ya utumwa ilipokwisha, habari ileile ilipinduliwa kuwa Nadharia ya Kihamiti, iliyofundisha kwamba chochote cha kupendeza katika historia ya Afrika kililetwa na watu ***"Wahamiti"*** wenye ngozi nyeupe zaidi kutoka nje (Sanders, 1969). Katika Afrika Mashariki fundisho hilo liliunda maelezo ya kikoloni kuhusu watu wa Maziwa Makuu, na madhara yake bado yanaonekana katika eneo hilo (Mamdani, 2001).

Elimu ya Biblia ya Kiafrika imejibu urithi huu kwa zaidi ya nusu karne. Wasomi kama David Tuesday Adamo wamekusanya maandiko yanayozungumzia Kushi na Misri na kuhoji kwamba Afrika na Waafrika walikuwepo katika Biblia ya Kiebrania tangu mwanzo (Adamo, 2018). Knut Holter amefuatilia jinsi wafasiri wa enzi ya ukoloni walivyowaonyesha Wakushi kuwa watumwa ***"kwa asili,"*** na jinsi wasomaji wa Kiafrika walivyorejesha picha tofauti (Holter, 2008, 2011). Uchunguzi wa Rodney Sadler wa kila mahali shina ***"Kushi"*** linapotokea uligundua kwamba waandishi wa Biblia hawakuwa na mfumo mmoja wa fikra za kirangi, na mara nyingi waliwaheshimu Wakushi (Sadler, 2005). Kongamano lililofanyika Nairobi mwaka 1999 liliwaleta pamoja wasomi wa Afrika Mashariki na wengine kuuliza maana ya kufasiri Agano la Kale katika Afrika leo (Getui et al., 2001).

Makala hii inajenga juu ya kazi hiyo kwa swali jembamba zaidi na lenye madai makubwa zaidi. Haiulizi mapokeo ya baadaye, ya Kiyahudi, ya Kikristo, au ya Kiislamu, yamesema nini kuhusu Afrika. Inauliza maandiko ya agano yenyewe yanasema nini: **Yahweh**, **Elohim** wa Israeli, anafanya agano gani na watu ambao maandiko yanawaita Kushi, Misri, na Putu; kama yupo yeyote kati yao aliyetengwa nalo; Waafrika wanaonekana wapi ndani ya habari ya agano; na manabii wanawaahidi nini. Lengo ni usomaji ambao msomaji makini wa imani yoyote, au asiye na imani, anaweza kuupima mstari kwa mstari dhidi ya maandishi ya Kiebrania.

Mzee Kepha aliandaa somo hili kwanza kama makala kwa East African Journal of Traditions, Culture and Religion, linalochapishwa na East African Nature and Science Organization jijini Nairobi, Kenya. Toleo hili la maktaba linabeba utafiti uleule katika muundo wa Hati 250, pamoja na maandishi ya Kiebrania, matokeo yaliyopewa daraja, na sehemu za kudumu za kila hati ya Miqdash Bethel. Linajenga juu ya Hati 307 (*Have We Not All One Father?*), iliyoonyesha kwamba Tanakh inawapanga watu kwa jamaa, lugha, nchi, na taifa, na kamwe si kwa rangi, na juu ya Hati 246 (*Cush Shall Stretch Out Her Hands*), iliyoshughulikia Biblia ya Ethiopia na ushuhuda wa Kushi. Hati 223 (*Ships in the Middle Passage*) ilionyesha kwamba **Mwanzo 9:25** inamlaani Kanaani, si Hamu. Hati hii hairudii masomo

hayo. Inashughulikia agano lenyewe: kile ambacho **Yahweh** aliahidi na kuamuru kuhusu watu wa Afrika, na kile alichotabiri kwa ajili yao.

II. JINSI MAANDIKO YALIVYOCHUNGUZWA

Chanzo cha msingi ni Maandishi ya Kimasora ya Biblia ya Kiebrania kama yalivyohifadhiwa katika Nakala ya Leningrad na kuchapishwa katika *Biblia Hebraica Stuttgartensia* (Elliger & Rudolph, 1997). Tafsiri za maandiko ni tafsiri halisi za kazi za mwandishi mwenyewe, zilizolinganishwa na tafsiri ya Jewish Publication Society (Jewish Publication Society, 1985). Namba za mistari zinafuata matoleo ya Kiingereza; pale namba za Kiebrania zinapotofautiana, namba ya Kiebrania inatolewa katika mabano, kwa mfano **Zaburi 68:31 [Kiebrania 68:32]**.

Mkusanyiko wa maandiko ulipatikana kwa kutafuta kila mahali yanapotokea majina ya Kiebrania ya nchi tatu za Kiafrika katika Orodha ya Mataifa: ***Kushi (Kush)*** na jina la mtu wa huko ***Mkushi (Kushi)***; ***Misri (Mitsrayim)*** na ***Mmisri (Mitsri)***; na ***Putu (Put)*** pamoja na ***Walubi (Lubim)*** wanaohusiana nao. Maandiko kisha yalipangwa chini ya maswali matano: nafasi ya watu hawa katika nasaba ya mataifa; laana ya **Mwanzo 9:25**; Waafrika mmoja mmoja katika simulizi ya agano; sheria zinazomhusu mgeni; na unabii wa manabii. Pale utambulisho wa mahali unapojadiliwa, kama ilivyo kwa Sheba au mke Mkushi wa Musa, mjadala unaripotiwa badala ya kuamuliwa kwa kudhani (Unseth, 1999; Van Heerden, 2006).

Kila tokeo lilipimwa kwa kigezo kinachotokana na maandiko yenyewe. Kumbukumbu la Torati linadai kwamba jambo lithibitishwe ***"kwa kinywa cha mashahidi wawili au kwa kinywa cha mashahidi watatu"*** (**Kumbukumbu la Torati 19:15**). Kwa madai ya kimaandiko, tokeo linapewa daraja la *Limethibitishwa* pale vifungu viwili au zaidi vinavyojitegemea vinapolieleza, *Shahidi mmoja* pale kifungu kimoja kinapolieleza, na *Halimo katika maandishi* pale dai linalohusishwa kwa kawaida na vifungu hivi halina msingi wowote katika Kiebrania. Daraja hizi zinakusudiwa kutenganisha kile ambacho maandiko yanasema na kile ambacho wasomaji wa baadaye wameongeza, tofauti ambayo imethibitika kuwa ya msingi katika historia ya Mwanzo 9 (Goldenberg, 2003).

III. MATAIFA YA AFRIKA KATIKA AGANO LA NUHU

III-A. Afrika katika Orodha ya Mataifa

Afrika inaingia katika Biblia ya Kiebrania kabla Israeli haijaingia. Mto wa pili wa Edeni, Gihoni, unasemekana kuizunguka ***"nchi yote ya Kushi"*** (**Mwanzo 2:13**). Baada ya gharika, nasaba ya **Mwanzo 10** inawataja wana wa Hamu kuwa ***"Kushi, na Misri, na Putu, na Kanaani"*** (**Mwanzo 10:6**). Watatu kati ya wanne, Kushi, Misri, na Putu, ni majina ambayo sehemu iliyobaki ya Biblia ya

Kiebrania inayatumia kwa watu wa Mto Naili na wa Afrika Kaskazini. Wana wa Misri wanajumuisha Walehabi na Wapathrusi, watu wa Misri ya Juu (**Mwanzo 10:13–14**), na wana wa Kushi wanajumuisha Seba na Sheba (**Mwanzo 10:7**).

NCHI ZA KIAFRIKA ZINAZOTAJWA KATIKA BIBLIA YA KIEBRANIA

JINA LA KIEBRANIA	STRONG'S	ENEO LINALOONYESHWA NA MATUMIZI	MAANDIKO MAKUU
***Kushi (Kush)*, כּוּשׁ**	H3568	Falme za Mto Naili kusini mwa Misri (Nubia; leo kaskazini mwa Sudani na kusini mwa Misri), ukingoni mwa kusini wa ulimwengu uliojulikana	**Mwanzo 2:13**; **10:6–8**; **Isaya 18:1**; **Esta 1:1**
***Mkushi (Kushi)*, כּוּשִׁי**	H3569	Mtu wa Kushi	**Hesabu 12:1**; **2 Samweli 18:21**; **Yeremia 13:23**; **38:7**
***Misri (Mitsrayim)*, מִצְרַיִם**	H4714	Misri, bonde na delta ya Mto Naili; inaitwa ***"nchi ya Hamu"*** katika Zaburi	**Mwanzo 10:6**; **12:10**; **Zaburi 105:23**; **Isaya 19:25**
***Putu (Put)*, פּוּט**	H6316	Watu wa magharibi mwa Misri, kwa kawaida hutambulishwa na Libya	**Mwanzo 10:6**; **Yeremia 46:9**; **Ezekieli 30:5**; **Nahumu 3:9**
***Walubi (Lubim)*, לוּבִים**	H3864	Walibya wa Afrika Kaskazini	**2 Mambo ya Nyakati 12:3**; **16:8**; **Danieli 11:43**; **Nahumu 3:9**

Maelezo: Maeneo yanafuata matumizi ya maandiko yaliyoorodheshwa. Kushi haifanani na mipaka ya nchi yoyote moja ya kisasa (Unseth, 1999); namba za Strong's zimetolewa kwa marejeo tu.

Mambo mawili katika nasaba hii ni muhimu kwa swali la agano. La kwanza ni kile inachokiandika na kile inachokiacha. Mara tatu inawaeleza wazao wa Nuhu ***"kwa jamaa zao, kwa lugha zao, katika nchi zao, kwa mataifa yao"*** (**Mwanzo 10:5**, **20**, **31**). Inaandika ukoo, lugha, nchi, na utawala. Kamwe haiandiki rangi, na kamwe haiwapangi watu mmoja juu ya mwingine. Uchunguzi wa Sadler wa maandiko ya Kushi unafikia hitimisho lilelile kutoka upande mwingine: chochote ambacho waandishi wa Biblia waliona kuhusu sura ya Wakushi, hawakujenga juu yake mfumo wa daraja za kirangi (Sadler, 2005).

Jambo la pili ni agano linalokuja mara moja kabla ya nasaba. Baada ya gharika, **Elohim** anamwambia Nuhu na wanawe: ***"Nafanya agano langu nanyi, na uzao wenu baada yenu"*** (**Mwanzo 9:9**). **Elohim** anapoweka upinde wake katika wingu, analiita ***"agano la milele kati ya Elohim na kila***

nafsi hai ya kila mwenye mwili aliye juu ya nchi" (**Mwanzo 9:16**), na sura inaendelea kusema kwamba kutoka kwa wana watatu wa Nuhu ***"dunia yote ilienea"*** (**Mwanzo 9:19**). Kwa hiyo wazao wa Kushi, Misri, na Putu wanatajwa katika maandiko kama warithi wa agano la kwanza ambalo **Elohim** alifanya na wanadamu baada ya gharika. Hawakuongezwa ndani yake baadaye; walikuwamo tangu mwanzo.

וַאֲנִי הִנְנִי מֵקִים אֶת־בְּרִיתִי אִתְּכֶם וְאֶת־זַרְעֲכֶם אַחֲרֵיכֶם

"Nami, tazama, nafanya agano langu nanyi, na uzao wenu baada yenu." (**Mwanzo 9:9**)

Ahadi kwa Ibrahimu inapanua upeo huohuo. ***"Katika wewe jamaa zote za dunia watabarikiwa"*** (**Mwanzo 12:3**), na neno la jamaa, ***jamaa (mishpechot)***, ndilo neno ambalo Orodha ya Mataifa inalitumia kwa watu inaowaorodhesha (**Mwanzo 10:5**, **32**). Ahadi hiyo inarudiwa kwa Isaka na kwa Yakobo (**Mwanzo 26:4**; **28:14**). Ikisomwa katika muktadha wake, baraka ya Ibrahimu inaelekezwa kwa jamaa zilezile ambazo **Mwanzo 10** imezitaja hivi punde, jamaa za Kiafrika zikiwa miongoni mwao.

Matokeo — Watu wa Afrika, Kushi, Misri, na Putu, wanatajwa miongoni mwa wazao wa Nuhu ambao agano la **Mwanzo 9** lilifanywa nao, na miongoni mwa jamaa za dunia ambazo baraka ya Ibrahimu inaelekezwa kwao. **Limethibitishwa** (**Mwanzo 9:9–19**; **10:5–7**, **32**; **12:3**; **28:14**).

Matokeo — Rangi yoyote, cheo, au hadhi ya chini inayopewa taifa lolote la Afrika katika Orodha ya Mataifa. **Halimo katika maandishi** (**Mwanzo 10**).

III-B. Laana Iliyotamkwa juu ya Kanaani, Si juu ya Afrika

Hakuna usomaji wa Biblia ya Kiebrania ambao umeleta madhara makubwa zaidi barani Afrika kuliko kusoma vibaya **Mwanzo 9:25**. Nuhu alipoamka, maandiko yanasema, alisema: ***"Na alaaniwe Kanaani; atakuwa mtumwa wa watumwa kwa ndugu zake"*** (**Mwanzo 9:25**). Mambo matatu katika maandiko yenyewe yanaongoza kifungu hiki. Laana inamtaja Kanaani, mwana wa nne wa Hamu, na haimtaji Hamu wala yeyote kati ya wanawe wengine (**Mwanzo 9:25–27**; **10:6**). Haitaji ngozi, rangi, wala alama yoyote ya mwili. Na inatamkwa na Nuhu, haitambulishwi kama neno la **Yahweh**. Wazao wa Kanaani wanaorodheshwa kwa majina: Wasidoni, Wahiti, Wayebusi, Waamori, na watu wengine wa nchi ya Kanaani katika mashariki ya Bahari ya Mediterania (**Mwanzo 10:15–19**). Hakuna hata mmoja wao aliye taifa la Kiafrika kwa jiografia ya maandiko yenyewe.

אָרוּר כְּנַעַן עֶבֶד עֲבָדִים יִהְיֶה לְאֶחָיו

"Na alaaniwe Kanaani; atakuwa mtumwa wa watumwa kwa ndugu zake." (**Mwanzo 9:25**)

Kwa hiyo ile inayoitwa laana ya Hamu ni ujenzi wa baadaye. Historia ya Goldenberg ya mapokeo haya inaonyesha jinsi laana juu ya Kanaani ilivyohamishwa polepole kwa Hamu, jinsi hadithi kuhusu ngozi

nyeusi zilivyounganishwa nayo katika zama za mwisho za kale na zama za kati, na jinsi hadithi hiyo iliyounganishwa ilivyokuja kutumika kuhalalisha utumwa wa Waafrika (Goldenberg, 2003). Sanders alifuatilia hatua iliyofuata: biashara ya utumwa ilipopingwa, waandishi wa Ulaya walimgeuza ***"Mhamiti"*** kuwa mgeni mwenye ngozi nyeupe zaidi na kumpa sifa ya ustaarabu wowote waliouona barani Afrika (Sanders, 1969). Mpelelezi John Hanning Speke aliitumia nadharia hii kwa falme zilizozunguka Ziwa Viktoria, na watawala wa kikoloni nchini Rwanda na Burundi baadaye waliitumia kuwapanga raia wao (Sanders, 1969), historia ambayo Mamdani (2001) anaiunganisha na vurugu za mwishoni mwa karne ya ishirini. Holter (2008) ameandika jinsi wafafanuzi wa Agano la Kale wa enzi ya ukoloni walivyowaeleza Wakushi kuwa watumwa ***"kwa asili,"*** wakiingiza zama zao wenyewe ndani ya maandiko.

Aina zote mbili za nadharia hii, laana na nadharia ya Kihamiti, zinategemea madai ambayo maandishi ya Kiebrania hayayatoi. Hakuna hata moja yenye shahidi mmoja katika kifungu ambacho ilijengwa juu yake.

Matokeo — Laana ya **Mwanzo 9:25** inamwangukia Kanaani peke yake, ambaye wazao wake ni watu wa nchi ya Kanaani, na haitaji rangi. **Limethibitishwa** (**Mwanzo 9:25–27**; **10:6**, **15–19**).

Matokeo — Kwamba Hamu, Kushi, Misri, Putu, au taifa lolote la Afrika lililaaniwa, au kwamba ngozi nyeusi au utumwa ni alama ya laana. **Halimo katika maandishi** (**Mwanzo 9:18–27**).

IV. WAAFRIKA NDANI YA HABARI YA AGANO

Waafrika hawako pembezoni mwa simulizi ya agano. Wanaonekana katika nyakati za mageuzi, na maandiko kamwe hayaonyeshi asili yao ya Kiafrika kama kosa.

IV-A. Hajiri Mmisri: wa Kwanza Kumpa Jina

Mtu wa kwanza katika Biblia ya Kiebrania kumpa jina **Elohim** aliyesema naye ni mwanamke Mmisri. Hajiri, mjakazi Mmisri wa Sarai, alikimbilia nyikani, ambapo malaika wa **Yahweh** alimkuta kando ya chemchemi na kumwahidi kwamba uzao wake utakuwa mwingi usiohesabika (**Mwanzo 16:1**, **7–10**). Alijibu kwa kumpa jina Yule aliyesema naye: ***"Wewe ndiwe El Roi,"*** **Elohim** anayeona (**Mwanzo 16:13**). Alipofukuzwa baadaye pamoja na Ishmaeli, **Elohim** aliisikia sauti ya kijana na kuahidi, ***"Nitamfanya kuwa taifa kubwa"*** (**Mwanzo 21:17–18**). Kwa hiyo Biblia ya Kiebrania inamweka mama Mwafrika kwenye mzizi wa watu wa Ishmaeli, ambao mapokeo ya Kiislamu yanawahesabu miongoni mwa mababu zake, na inamwandika kama mtu aliyeonwa na kujibiwa na **Elohim**.

וַתִּקְרָא שֵׁם־יהוה הַדֹּבֵר אֵלֶיהָ אַתָּה אֵל רֳאִי

"Akaliita jina la Yahweh aliyesema naye, Wewe ndiwe El Roi." (**Mwanzo 16:13**)

IV-B. Yusufu katika Misri na Mama wa Makabila Mawili

Misri ilikuwa nchi iliyoilisha familia ya Yakobo wakati wa njaa. Yusufu aliwaambia ndugu zake, ***"Elohim alinituma mbele yenu kuhifadhi uhai"*** (**Mwanzo 45:5**; linganisha **50:20**), na Yakobo, baba wa Israeli, alisimama mbele ya Farao na kumbariki (**Mwanzo 47:7**, **10**). Huko Misri Yusufu alimwoa Asenathi, binti wa kuhani wa Kimisri, naye akamzalia Manase na Efraimu (**Mwanzo 41:45**, **50–52**). Yakobo aliwachukua wote wawili kuwa wanawe mwenyewe, ***"kama Reubeni na Simeoni"*** (**Mwanzo 48:5**), hivi kwamba makabila mawili kamili ya Israeli yanatoka kwa mama Mmisri. Israeli walipotoka Misri, ***"mchanganyiko mkubwa wa watu ulipanda pamoja nao"*** (**Kutoka 12:38**), yaani ***mchanganyiko mkubwa (erev rav)*** uliokuwa sehemu ya watu pale Sinai.

IV-C. Mke Mkushi wa Musa

Nyikani, Miriamu na Haruni ***"walimnenea Musa kwa sababu ya mwanamke Mkushi aliyemwoa, kwa kuwa alikuwa amemwoa mwanamke Mkushi"*** (**Hesabu 12:1**). **Yahweh** aliwaita, akamtetea Musa kama mtumishi wake mwaminifu, na akampiga Miriamu kwa ugonjwa wa ngozi, ***"mweupe kama theluji"*** (**Hesabu 12:4–10**). Kama Mkushi huyu alikuwa Sipora, mke Mmidiani wa **Kutoka 2:21**, au mke wa pili, ni jambo linalojadiliwa; **Habakuki 3:7** inaweka ***"Kushani"*** kando ya Midiani, na baadhi ya wasomaji wanawachukulia kuwa watu wamoja. Maandiko hayaamui swali hilo, na hakuna fundisho linalopaswa kujengwa juu ya jibu lolote kati ya hayo. Kile ambacho maandiko yanaamua ni kwamba aliyekemewa katika habari hii ni yule aliyesema dhidi ya ndoa ya Kikushi, si Musa wala mkewe. Adamo (2018) ameonyesha ukimya wa mwanamke huyu Mwafrika katika simulizi; hukumu ya simulizi, hata hivyo, inawaangukia wakosoaji wake.

עַל־אֹדוֹת הָאִשָּׁה הַכֻּשִׁית אֲשֶׁר לָקָח כִּי־אִשָּׁה כֻשִׁית לָקָח

"Kwa sababu ya mwanamke Mkushi aliyemwoa, kwa kuwa alikuwa amemwoa mwanamke Mkushi." (**Hesabu 12:1**)

IV-D. Ebed-meleki Mkushi na Sefania Mwana wa Kushi

Katika miezi ya mwisho kabla Yerusalemu haujaanguka mikononi mwa Babeli, wakuu wa Yuda walimtupa nabii Yeremia ndani ya birika ili afe. Mtu pekee aliyekwenda kwa mfalme kwa ajili yake alikuwa ***"Ebed-meleki Mkushi,"*** afisa wa ikulu (**Yeremia 38:7–9**). Alikusanya watu thelathini, akashusha matambara ya zamani kwa kamba ili yawe kinga, na akamtoa Yeremia kutoka matopeni (**Yeremia 38:10–13**). Kisha **Yahweh** alimtumia Ebed-meleki ahadi ya binafsi, kama ile aliyopewa baadaye Baruku mwandishi (**Yeremia 45:5**): ***"Hakika nitakuokoa, wala hutaanguka kwa upanga ... kwa sababu umenitumaini, asema Yahweh"*** (**Yeremia 39:15–18**). Katika sura ambamo mfalme na wakuu wa Yuda wanaangamia au wanakwenda uhamishoni, Mwafrika ndiye

anayetajwa kuwa ameokolewa kwa sababu ya tumaini lake. Adamo (2019) anasoma hatua yake kama kielelezo cha upinzani wa kijasiri dhidi ya dhuluma.

כִּי־בָטַחְתָּ בִּי נְאֻם־יהוה

"Kwa sababu umenitumaini, asema Yahweh." (**Yeremia 39:18**)

Nabii Sefania anatambulishwa kama ***"mwana wa Kushi, mwana wa Gedalia, mwana wa Amaria, mwana wa Hezekia"*** (**Sefania 1:1**). Kama jina Kushi linaashiria asili ya Kiafrika katika familia yake ni jambo linalojadiliwa, lakini ni nabii mwenye jina hilo ambaye kitabu chake kinamalizika na waabudu wakija kutoka ng'ambo ya mito ya Kushi (**Sefania 3:10**). Mkushi pia alihudumu kama mjumbe wa Mfalme Daudi wakati wa kifo cha Absalomu (**2 Samweli 18:21–32**), na Tirhaka, mfalme wa Kushi, alipanda kupigana na jeshi la Ashuru lililotishia Yerusalemu katika siku za Hezekia (**2 Wafalme 19:9**; **Isaya 37:9**). Wanahistoria wanamtambulisha na Taharqa wa Nasaba ya Ishirini na Tano ya Misri, mfalme wa Kinubia (Hays, 1996).

WAAFRIKA MMOJA MMOJA KATIKA SIMULIZI YA AGANO

MTU	ASILI KATIKA MAANDIKO	NAFASI KATIKA HABARI YA AGANO	MAANDIKO
Hajiri	Misri	Mtu wa kwanza kumpa **Yahweh** jina (El Roi); mama wa Ishmaeli, aliyeahidiwa taifa kubwa	**Mwanzo 16:1–13**; **21:17–21**
Asenathi	Misri (binti wa kuhani wa Oni)	Mama wa Manase na Efraimu, makabila mawili ya Israeli	**Mwanzo 41:45**, **50–52**; **48:5**
Mchanganyiko mkubwa	Misri	Walipanda pamoja na Israeli na kusimama Sinai	**Kutoka 12:38**
Mke wa Musa	Kushi	Alitetewa kwa hukumu ya **Yahweh** juu ya wakosoaji wake	**Hesabu 12:1–10**
Mjumbe Mkushi	Kushi	Mjumbe wa kifalme kwa Daudi	**2 Samweli 18:21–32**
Tirhaka	Kushi	Mfalme aliyepanda kupigana na Ashuru katika siku za Hezekia	**2 Wafalme 19:9**; **Isaya 37:9**
Ebed-meleki	Kushi	Alimwokoa Yeremia; aliahidiwa wokovu kwa sababu ya tumaini lake kwa **Yahweh**	**Yeremia 38:7–13**; **39:15–18**
Sefania mwana wa Kushi	Inajadiliwa	Nabii aliyeona mbele waabudu kutoka ng'ambo ya Kushi	**Sefania 1:1**; **3:10**

Maelezo: Asili zimetolewa kama maandiko yanavyozieleza; utambulisho wa mke Mkushi na maana ya jina Kushi vinajadiliwa.

Matokeo — Waafrika wanaonekana ndani ya simulizi ya agano kama mama wa makabila ya Israeli na wa Ishmaeli, kama sehemu ya watu pale Sinai, na kama watumishi wa **Yahweh** waliolipwa kwa sababu ya tumaini lao; maandiko kamwe hayaichukulii asili yao ya Kiafrika kama kosa. **Limethibitishwa** (**Mwanzo 16:13**; **41:50–52**; **Kutoka 12:38**; **Hesabu 12:1–10**; **Yeremia 39:15–18**).

IV-E. Sheria ya Agano kwa Mgeni na kwa Mmisri

Agano lililofanywa Sinai mara nyingi linaelezwa kama agano na taifa moja, na kwa muundo wake ndivyo lilivyo. Lakini sheria yake yenyewe inaweka masharti ambayo kwayo kila mgeni anaweza kuingia, na masharti hayo hayatofautishi asili. Katika Pasaka ya kwanza sheria inasema: ***"Sheria moja itakuwa kwa mzalia na kwa mgeni akaaye kati yenu"*** (**Kutoka 12:49**). Kanuni hiyohiyo inaongoza sadaka (**Hesabu 15:15–16**) na mahakama (**Mambo ya Walawi 24:22**). Neno la mgeni, ***mgeni, msafiri (ger)***, linaeleza mtu kutoka taifa jingine anayeishi kati ya Israeli, na sheria inaamuru: ***"Mgeni akaaye nanyi atakuwa kwenu kama mzalia kati yenu, nawe utampenda kama nafsi yako, kwa maana mlikuwa wageni katika nchi ya Misri"*** (**Mambo ya Walawi 19:34**; linganisha **Kumbukumbu la Torati 10:18–19**).

תּוֹרָה אַחַת יִהְיֶה לָאֶזְרָח וְלַגֵּר הַגָּר בְּתוֹכְכֶם

"Sheria moja itakuwa kwa mzalia na kwa mgeni akaaye kati yenu." (**Kutoka 12:49**)

Sheria moja inavutia hasa kwa sababu inalihusu taifa la Kiafrika lililowafanya Israeli watumwa. Kumbukumbu la Torati linaamuru: ***"Usimchukie Mmisri, kwa sababu ulikuwa mgeni katika nchi yake,"*** na linafungua kusanyiko la **Yahweh** kwa kizazi cha tatu cha Wamisri wanaojiunga na Israeli (**Kumbukumbu la Torati 23:7–8 [Kiebrania 23:8–9]**). Sheria inakataza Israeli kubeba kumbukumbu ya dhuluma ya Farao na kuigeuza kuwa dharau kwa watu wa Misri. Nabii Isaya anaufungua mlango huohuo kwa kila mgeni anayelishika agano kwa uthabiti, na anamtaja towashi kando ya mgeni, cheo kilekile alichokuwa nacho Ebed-meleki: ***"Mwana wa mgeni aliyejiunga na Yahweh asiseme, Hakika Yahweh amenitenga na watu wake,"*** kwa maana ***"nyumba yangu itaitwa nyumba ya sala kwa ajili ya watu wote"*** (**Isaya 56:3–7**).

לֹא־תְתַעֵב מִצְרִי כִּי־גֵר הָיִיתָ בְאַרְצוֹ

"Usimchukie Mmisri, kwa sababu ulikuwa mgeni katika nchi yake." (**Kumbukumbu la Torati 23:7 [Kiebrania 23:8]**)

Matokeo — Sheria ya agano inampokea mgeni chini ya sheria moja pamoja na mzalia, inaamuru upendo kwa mgeni, na inakataza Israeli kumchukia Mmisri. **Limethibitishwa** (**Kutoka 12:48–49**;

Mambo ya Walawi 19:33–34; **Hesabu 15:15–16**; **Kumbukumbu la Torati 10:18–19**; **23:7–8**; **Isaya 56:3–7**).

Matokeo — Kutengwa kwa taifa lolote la Afrika kutoka kwenye agano kwa sababu ya kuzaliwa au rangi. **Halimo katika maandishi** (**Kutoka 12:49**; **Isaya 56:3**).

V. HUKUMU NA BARAKA KATIKA MANABII

V-A. Kipimo Kimoja cha Hukumu

Manabii wa Israeli wanazungumza mara nyingi na kwa ukali kuhusu Misri na Kushi, na usomaji wa kweli lazima uripoti hilo. Isaya alitembea bila viatu kwa miaka mitatu kama ishara kwamba Misri na Kushi wangechukuliwa mateka (**Isaya 20:3–5**), na Ezekieli alitangaza hukumu juu ya Farao, aliyejisifu, ***"Mto wangu Naili ni wangu; nimeufanya mimi"*** (**Ezekieli 29:3**). Nahumu anakumbusha kwamba Kushi na Misri walikuwa nguvu ya Thebesi, ***"Putu na Walubi walikuwa wasaidizi wako,"*** lakini mji huo ulianguka (**Nahumu 3:9–10**). Unabii huu si hukumu juu ya Waafrika kama taifa. Unaangukia kiburi cha watawala na Yuda kutegemea majeshi ya kigeni badala ya **Yahweh** (**Isaya 30:1–3**; **31:1**), na unatumia kipimo kilekile ambacho manabii wanakitumia kwa Israeli yenyewe.

Amosi anaeleza jambo hili katika sentensi moja ambayo imewashangaza wasomaji kwa karne nyingi: ***"Je, ninyi si kama wana wa Wakushi kwangu, enyi wana wa Israeli? asema Yahweh. Je, sikuwapandisha Israeli kutoka nchi ya Misri, na Wafilisti kutoka Kaftori, na Washami kutoka Kiri?"*** (**Amosi 9:7**). Amosi alikuwa amekwisha kusema kwamba kuchaguliwa kwa Israeli kuliongeza uwajibikaji wake, si kuupunguza (**Amosi 3:2**). Hapa anaiambia Israeli kwamba ukoo hauwapi kinga dhidi ya hukumu, kwa sababu **Yahweh** anatawala historia ya mataifa ya mbali pia. Wakushi katika mstari huu si neno la matusi. Wao ni mfano wa taifa la mbali ambalo **Yahweh** pia analijua na kulitawala (Sadler, 2005).

הֲלוֹא כִבְנֵי כֻשִׁיִּים אַתֶּם לִי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל נְאֻם־יהוה

"Je, ninyi si kama wana wa Wakushi kwangu, enyi wana wa Israeli? asema Yahweh."

(**Amosi 9:7**)

V-B. Ibarikiwe Misri Watu Wangu

Manabii walewale wanaotangaza hukumu pia wanatangaza mustakabali wa Misri ambao ni wa ajabu kwa taifa la kigeni. Isaya anaona mbele kwamba ***"siku hiyo kutakuwa na madhabahu kwa Yahweh katikati ya nchi ya Misri"*** (**Isaya 19:19**); kwamba Wamisri watakapomlilia **Yahweh** kwa sababu ya wadhalimu, ***"atawapelekea mwokozi"*** (**Isaya 19:20**); kwamba ***"Yahweh atajulikana na Misri, na Wamisri watamjua Yahweh siku hiyo"*** (**Isaya 19:21**); na kwamba **Yahweh** atawapiga

kisha atawaponya (**Isaya 19:22**). Unabii huo unamalizika kwa kuipa Misri cheo ambacho Biblia ya Kiebrania kwingineko inakihifadhi kwa ajili ya Israeli.

בָּרוּךְ עַמִּי מִצְרַיִם וּמַעֲשֵׂה יָדַי אַשּׁוּר וְנַחֲלָתִי יִשְׂרָאֵל

"Ibarikiwe Misri watu wangu, na Ashuru kazi ya mikono yangu, na Israeli urithi wangu."

(Isaya 19:25)

Maneno ***watu wangu (ammi)*** ni sehemu ya lugha ya agano la Kutoka (**Kutoka 3:7**; **6:7**). Katika **Isaya 19:25** yanatamkwa juu ya Misri, nyumba ya utumwa yenyewe, na kuwekwa kando ya Israeli kama mpokeaji sawa wa baraka (**Isaya 19:24**). Wafasiri wa kale wa Kiyunani waliona mstari huu kuwa wa kushangaza kiasi kwamba waliutafsiri kama baraka juu ya Waisraeli wanaoishi Misri; maandishi ya Kiebrania yanasema Misri.

Matokeo — Manabii wanaihukumu Misri na Kushi kwa ajili ya kiburi cha watawala wao na kwa Yuda kuwategemea, kwa kipimo kilekile kinachotumika kwa Israeli; kamwe hawawahukumu Waafrika kwa sababu ya asili yao. **Limethibitishwa** (**Isaya 20:3–5**; **30:1–3**; **Ezekieli 29:3**; **Amosi 3:2**; **9:7**).

Matokeo — Misri itaitwa ***"watu wangu"*** kando ya Israeli. Ni **Isaya 19:25** peke yake inayolieleza kwa maneno haya, ingawa **Isaya 19:19–24** na **Zaburi 87:4** zinaunga mkono mwelekeo wake. **Shahidi mmoja** (**Isaya 19:25**).

V-C. Waabudu kutoka Ng'ambo ya Mito ya Kushi

Ahadi kwa Kushi zinapita katika sehemu zote tatu za Biblia ya Kiebrania. Katika Manabii, Isaya anaizungumzia ***"nchi iliyo ng'ambo ya mito ya Kushi"*** na kuwaeleza watu wake kuwa warefu na wenye ngozi laini, taifa linaloogopwa karibu na mbali (**Isaya 18:1–2**). Sura inamalizika na watu hao hao wakileta zawadi ***"kwa Yahweh wa majeshi, mahali pa jina la Yahweh wa majeshi, Mlima Sayuni"*** (**Isaya 18:7**). Lavik (2021) ameonyesha kwamba picha ya kuvutia ya Kushi katika sura hii ina kusudi la kushawishi: ikiwa hata taifa hili lenye nguvu litanyenyekea kwa **Yahweh**, Yuda inapaswa kumtumaini **Yahweh** badala ya mapatano ya kisiasa. Isaya pia anaona mbele kazi ya Misri na biashara ya Kushi ikija kwa Israeli pamoja na ungamo, ***"Hakika El yu ndani yako, wala hakuna mwingine"*** (**Isaya 45:14**), ikifuatwa na mwito kwa wote, ***"Nigeukieni mkaokolewe, ninyi ncha zote za dunia"*** (**Isaya 45:22**).

Sefania, mwana wa Kushi, anatoa ahadi iliyo wazi kuliko zote. Baada ya hukumu ya mataifa, **Yahweh** anasema: ***"Ndipo nitawageuzia watu mdomo safi, ili wote waliitie jina la Yahweh, wamtumikie kwa bega moja. Kutoka ng'ambo ya mito ya Kushi waabudu wangu, binti wa waliotawanyika wangu, wataleta sadaka yangu"*** (**Sefania 3:9–10**).

מֵעֵבֶר לְנַהֲרֵי־כוּשׁ עֲתָרַי בַּת־פּוּצַי יוֹבִלוּן מִנְחָתִי

"Kutoka ng'ambo ya mito ya Kushi waabudu wangu, binti wa waliotawanyika wangu, wataleta sadaka yangu." **(Sefania 3:10)**

Katika Maandiko (Ketuvim), Zaburi zinabeba tumaini hilohilo. ***"Wajumbe watatoka Misri; Kushi itaharakisha kunyoosha mikono yake kwa Elohim"*** **(Zaburi 68:31 [Kiebrania 68:32])**. Na Zaburi 87 inapoorodhesha mataifa yaliyoandikishwa kama wenyeji wa Sayuni, inamtaja Rahabu, jina la kishairi la Misri, pamoja na Babeli, Ufilisti, Tiro, na Kushi, na inasema juu ya kila mmoja, ***"Huyu alizaliwa huko"*** **(Zaburi 87:4)**.

כּוּשׁ תָּרִיץ יָדָיו לֵאלֹהִים

"Kushi itaharakisha kunyoosha mikono yake kwa Elohim." **(Zaburi 68:31 [Kiebrania 68:32])**

Matokeo — Biblia ya Kiebrania inaona mbele waabudu kutoka Kushi na Misri wakija kwa **Yahweh** na kuandikishwa katika Sayuni, katika Manabii na katika Maandiko. **Limethibitishwa** (**Isaya 18:7**; **19:19–25**; **45:14**, **22**; **Sefania 3:9–10**; **Zaburi 68:31**; **87:4**).

VI. MAANA YA MATOKEO HAYA KWA AFRIKA LEO

Matokeo haya yanagusa mijadala mitatu katika elimu ya Biblia ya Kiafrika. Wa kwanza unahusu tafsiri. Adamo amehoji, kama Unseth (1999) anavyoripoti, kwamba neno la Kiebrania la Kushi mara nyingi linapaswa kutafsiriwa ***"Afrika"*** ili wasomaji wa Kiafrika wajione ndani ya maandiko, ilhali Unseth mwenyewe, akiandika kutokana na kazi ya kutafsiri nchini Ethiopia, na Holter (2000) wameonya kwamba neno hilo linarejelea ufalme fulani wa kale kando ya Mto Naili na halilingani na mpaka wowote wa kisasa. Utafiti huu unaunga mkono njia ya kati. Maandiko yanaifanya Kushi kuwa taifa la Kiafrika bila shaka yoyote, na wasomaji wanastahili kujua hilo. Lakini madai yenye nguvu zaidi kuhusu Afrika katika Biblia ya Kiebrania hayategemei tafsiri ya neno moja. Yanasimama juu ya agano la **Mwanzo 9**, sheria ya mgeni, na ahadi za manabii, ambazo zinahusu kila taifa la bara hili, liwe limetoka kwa Kushi ya kale au la. Lokel (2006) na Van Heerden (2006) wote wawili wamesisitiza kwamba utafutaji wa Afrika katika Agano la Kale ujengwe juu ya mbinu makini, na kigezo cha mashahidi kilichotumika hapa kinatolewa kama mojawapo ya mbinu hizo.

Mjadala wa pili unahusu urithi wa hadithi ya Kihamiti. Kwa sababu laana na nadharia ya Kihamiti zote mbili zilidai mamlaka ya Biblia, wakati mwingine imedhaniwa kwamba Biblia yenyewe ndiyo chanzo cha tatizo. Ushahidi wa maandiko unaonyesha upande mwingine. Laana ya **Mwanzo 9:25** haiitaji Afrika, na maandiko ya agano yanayoitaja Afrika yanazungumza juu ya baraka, kimbilio, uokoaji, na ahadi. Madhara yalitokana na nyongeza kwenye maandiko. Kwa hiyo usomaji unaorudi kwenye

maandiko na kupima kila dai dhidi yake si utetezi wa usomaji wa kikoloni bali ndilo jibu la moja kwa moja kwake (Goldenberg, 2003; Sanders, 1969).

Mjadala wa tatu unahusu uhusiano kati ya Biblia ya Kiebrania na urithi wa kidini wa Kiafrika. Uchunguzi wa Mbiti (1969) wa dini za jadi za Kiafrika uligundua imani katika Muumba mmoja miongoni mwa watu wa bara hili. Biblia ya Kiebrania yenyewe inazungumza juu ya Muumba mmoja wa watu wote na inauliza, ***"Je, sisi sote hatuna baba mmoja? Je, El mmoja hakutuumba?"*** (**Malaki 2:10**). Utafiti huu haudai kwamba mapokeo ya Kiafrika na agano la Kiebrania ni kitu kimoja. Unaona kwamba Biblia ya Kiebrania hailionyeshi agano lake kama mali ya kigeni iliyoletwa Afrika kutoka nje. Inaionyesha Afrika ikiwa imo tangu mwanzo, katika nasaba ya Nuhu, katika nyumba ya Ibrahimu, katika makabila ya Israeli, pale Sinai, katika ikulu ya mfalme wa mwisho wa Yuda, na katika ahadi za manabii. Holter (2011) ameona kwamba elimu ya Agano la Kale ya Kiafrika ilizaliwa katika mazungumzo na mahitaji ya Kiafrika; maandiko ya agano yaliyochunguzwa hapa yanaonyesha kwamba mahitaji hayo tayari yalikuwamo katika maandiko.

Kwa mfuasi wa **Yahweh** barani Afrika, na kwa kila msomaji mwenye asili ya Kiafrika popote alipo, maana yake ni wazi. Hakuna mtu anayesoma agano lililoandikwa aliye na msingi wowote wa kumdharau Mwafrika, na hakuna Mwafrika aliye na sababu ya kudhani kwamba kumjua **Yahweh** ni mali ya mtu mwingine. Agano la Nuhu liliwajumuisha baba zake; baraka ya Ibrahimu ilitamkwa juu ya jamaa yake; sheria ya Sinai ilimpa sheria moja pamoja na mzalia; na manabii waliitaja nchi yake kama mahali ambapo waabudu wangetoka. Kinachobaki ni uchaguzi ambao agano linauweka mbele ya kila mtu katika kila taifa: kujiunga na **Yahweh**, kulishika agano lake, na kulishikilia kwa uthabiti (**Isaya 56:6**; **Kumbukumbu la Torati 30:19**).

VII. UKAGUZI WA DINI TATU

Kila moja ya mapokeo makuu matatu ya agano linashikilia sehemu ya picha hii vizuri, na kila moja limebeba kitu ambacho agano lililoandikwa halisemi. Ukaguzi huu unayaweka kando kwa kando chini ya kipimo kimoja.

	✡ UYAHUDI	✝ UKRISTO	☪ UISLAMU
Kile ambacho mapokeo yanashikilia	Torati iliyoandikwa inawaweka Kushi, Misri, na Putu katika ukoo wa Nuhu na inakataza Israeli kumchukia Mmisri. Uyahudi unawatambua Beta Israeli wa Ethiopia kuwa Wayahudi.	Ukristo unamhesabu Mwethiopia miongoni mwa waongofu wake wa kwanza na unatunza makanisa yake mawili ya kale zaidi huko Misri na Ethiopia.	Uislamu unamheshimu Hajar, mama wa Ismail, na unakumbuka Uhabeshi kama kimbilio la kwanza la waumini.
Mahali yanapoachana na agano lililoandikwa	Hadithi ya kirabi ya ngozi ya Hamu (Sanhedrin 108b) inaongeza kile ambacho **Mwanzo 9** haisemi.	Waandishi Wakristo walijenga laana ya Hamu na Nadharia ya Kihamiti juu ya mstari unaomlaani Kanaani peke yake.	Waandishi wa baadaye wa Kiislamu pia walirudia laana ya Hamu dhidi ya Waafrika weusi, usomaji ambao Qur'an yenyewe haifanyi.
Ushahidi wa agano	**Kumbukumbu la Torati 23:7** na **Isaya 19:25** zinasimama dhidi ya dharau kwa Misri.	**Mwanzo 9:25** na **10:15–19** zinajibu laana ya Hamu kutoka kwenye maandiko.	**Mwanzo 16:13** inaandika Hajiri Mmisri akimpa jina Yule aliyemwona.

VIII. MASAHIHISHO YA MAANDIKO YA AWALI YA MAKTABA

Chini ya kanuni ya kudumu ya Oktoba 2, 2026, kila sahihisho lililopatikana wakati wa kuandaa hati hii limeorodheshwa hapa. Masahihisho yaliyoandikwa Limefanywa yameingizwa katika Google Doc husika ili nakala ya tovuti iweze kubadilishwa.

Sahihisho 1 — Hati 307 (*Have We Not All One Father?*), Sehemu III-H, kipengele cha 3. Orodha ya ndoa kati ya mataifa ilisema, ***"Musa alimwoa Mmidiani na Mkushi (Kutoka 2:21; Hesabu 12:1)."*** Sehemu III-G ya hati hiyohiyo inasema maandiko hayaamui kama mke Mkushi alikuwa Sipora au mke wa pili. Kauli hizi mbili hazikubaliani. Maneno yaliyosahihishwa: ***"Musa alimwoa Sipora Mmidiani, na mkewe pia anaitwa Mkushi; kama hao wawili walikuwa mwanamke mmoja maandiko hayaamui (Kutoka 2:21; Hesabu 12:1)."*** Hali: Limefanywa katika Google Doc ya Hati 307 (toleo la Kiingereza).

IX. MATAMKO SABA YA AGANO

#	TAMKO	MSINGI
I	Kila taifa la Afrika linatajwa miongoni mwa warithi wa agano la milele ambalo **Elohim** alifanya na Nuhu na kila mwenye mwili.	**Mwanzo 9:9–16**; **10:6**
II	Laana iliyotamkwa katika **Mwanzo 9:25** ilimwangukia Kanaani. Hakuna taifa la Afrika lililolaaniwa, na hakuna rangi ya ngozi iliyo laana.	**Mwanzo 9:25–27**; **10:15–19**
III	Baraka ya Ibrahimu ilitamkwa juu ya jamaa zote za dunia, na jamaa za Kiafrika zimo miongoni mwao.	**Mwanzo 12:3**; **28:14**
IV	Waafrika wamo ndani ya habari ya agano kama mama wa makabila, sehemu ya watu pale Sinai, na watumishi waliookolewa kwa sababu ya tumaini lao kwa **Yahweh**.	**Mwanzo 41:50–52**; **Kutoka 12:38**; **Yeremia 39:18**
V	Kuna sheria moja kwa mzalia na kwa mgeni, na Israeli iliamriwa isimchukie Mmisri.	**Kutoka 12:49**; **Kumbukumbu la Torati 23:7**; **Isaya 56:3–7**
VI	**Yahweh** anawahukumu watawala wa kila taifa kwa kipimo kimoja, na ukoo wa Israeli haukuipa kinga dhidi ya kipimo hicho.	**Amosi 3:2**; **9:7**; **Ezekieli 29:3**
VII	Kutoka ng'ambo ya mito ya Kushi waabudu wake wataleta sadaka yake, na Misri itaitwa watu wake.	**Sefania 3:10**; **Zaburi 68:31**; **Isaya 19:25**

X. JIBU LA AGANO

Kwa msomaji Myahudi barani Afrika na kwingineko: Torati unayoishika inaamuru, ***"Usimchukie Mmisri"*** (**Kumbukumbu la Torati 23:7**), na iliyapa makabila mawili ya Israeli mama Mmisri. Beta Israeli wa Ethiopia ni ndugu zako kwa uamuzi wenu wenyewe. Torati iliyoandikwa, na si hadithi ya baadaye ya ngozi ya Hamu, ndiyo iamue jinsi Afrika inavyozungumziwa katika nyumba zenu za mafunzo.

Kwa msomaji Mkristo barani Afrika na kwingineko: Maandiko yako yanasimulia habari ya Mwafrika aliyekuwa akisoma Isaya njiani kurudi nyumbani. Laana ya Hamu iliyohubiriwa juu ya Afrika kwa karne nyingi haikuwahi kuwamo katika maandiko; **Mwanzo 9:25** inamtaja Kanaani. Soma maandiko ya Kushi katika Tanakh wewe mwenyewe, kuanzia **Mwanzo 2:13** hadi **Sefania 3:10**, na upime kila hubiri ulilowahi kusikia dhidi yake.

Kwa msomaji Mwislamu barani Afrika na kwingineko: unamheshimu Hajar, na Torati inaandika kwamba Hajiri Mmisri aliangaliwa na **Elohim** na akampa jina Yule aliyemwona (**Mwanzo 16:13**). Kimbilio la kwanza la jumuiya yako lilikuwa ufalme wa Kiafrika. Agano lililoandikwa halimpi taifa lolote nafasi juu ya jingine kwa sababu ya rangi, na linaliita kila taifa limgeukie **Yahweh** (**Isaya 45:22**).

Kwa kila msomaji Mwafrika wa imani yoyote au asiye na imani: kumjua **Yahweh** si mali ya kigeni iliyoletwa kwako kutoka nje. Agano la Nuhu liliwajumuisha baba zako, na manabii waliitaja nchi yako kama mahali ambapo waabudu wangetoka. Miqdash Bethel Covenant Institution inatuma somo hili bure, ili agano lisomwe na Waafrika kwa maneno yao wenyewe.

FAHARASA YA MAANDIKO

REJEO	SOMO	SEHEMU
Mwanzo 2:13	Gihoni unaizunguka Kushi	III-A; X
Mwanzo 9:9–19	Agano na Nuhu na kila mwenye mwili	III-A; IX
Mwanzo 9:25–27	Laana iliyotamkwa juu ya Kanaani	III-B; VII; IX; X
Mwanzo 10:5–7, 13–14, 20, 31–32	Orodha ya Mataifa	III-A; IX
Mwanzo 10:15–19	Watu wa Kanaani	III-B; VII; IX
Mwanzo 12:3; 26:4; 28:14	Jamaa zote za dunia kubarikiwa	III-A; IX
Mwanzo 16:1–13; 21:17–21	Hajiri Mmisri; El Roi	IV-A; VII; X
Mwanzo 41:45, 50–52; 45:5; 47:7–10; 48:5; 50:20	Yusufu katika Misri; Asenathi; Yakobo ambariki Farao	IV-B; IX
Kutoka 2:21	Musa amwoa Sipora	IV-C; VIII
Kutoka 3:7; 6:7	***"Watu wangu"*** katika agano la Kutoka	V-B
Kutoka 12:38, 48–49	Mchanganyiko mkubwa; sheria moja kwa mzalia na mgeni	IV-B; IV-E; IX
Mambo ya Walawi 19:33–34; 24:22	Mpende mgeni; sheria moja mahakamani	IV-E
Hesabu 12:1–10	Mke Mkushi wa Musa	IV-C; VIII
Hesabu 15:15–16	Sheria moja kwa sadaka	IV-E
Kumbukumbu la Torati 10:18–19	**Yahweh** anampenda mgeni	IV-E
Kumbukumbu la Torati 19:15	Mashahidi wawili au watatu	II; Mamlaka ya Mafundisho
Kumbukumbu la Torati 23:7–8 [Kiebrania 23:8–9]	Usimchukie Mmisri	IV-E; VII; IX; X
Kumbukumbu la Torati 30:19	Chagua uzima	VI

REJEO	SOMO	SEHEMU
2 Samweli 18:21–32	Mjumbe Mkushi	IV-D
2 Wafalme 19:9	Tirhaka mfalme wa Kushi	IV-D
Isaya 18:1–7	Watu wa ng'ambo ya mito ya Kushi waleta zawadi Sayuni	V-C
Isaya 19:19–25	Ibarikiwe Misri watu wangu	V-B; VII; IX
Isaya 20:3–5; 30:1–3; 31:1	Hukumu juu ya kuitegemea Misri na Kushi	V-A
Isaya 37:9	Tirhaka mfalme wa Kushi	IV-D
Isaya 45:14, 22	Misri na Kushi waungama; nigeukieni, ncha zote za dunia	V-C; X
Isaya 56:3–7	Mgeni na towashi; nyumba ya sala kwa watu wote	IV-E; VI; IX
Yeremia 38:7–13; 39:15–18	Ebed-meleki Mkushi	IV-D; IX
Yeremia 45:5	Ahadi kwa Baruku	IV-D
Ezekieli 29:3; 30:5	Hukumu juu ya Farao; Kushi na Putu	V-A; IX
Amosi 3:2; 9:7	Kama wana wa Wakushi kwangu	V-A; IX
Nahumu 3:9–10	Kushi, Misri, Putu, na Walubi	V-A
Habakuki 3:7	Kushani kando ya Midiani	IV-C
Sefania 1:1	Sefania mwana wa Kushi	IV-D
Sefania 3:9–10	Waabudu kutoka ng'ambo ya mito ya Kushi	V-C; IX; Mwisho
Malaki 2:10	Je, sisi sote hatuna baba mmoja?	VI
Zaburi 68:31 [Kiebrania 68:32]	Kushi itanyoosha mikono yake kwa **Elohim**	V-C; IX
Zaburi 87:4	Huyu alizaliwa huko	V-B; V-C
Zaburi 105:23	Nchi ya Hamu	III-A
Esta 1:1	Kutoka India hadi Kushi	III-A
Danieli 11:43; 2 Mambo ya Nyakati 12:3; 16:8	Walubi na Wakushi	III-A

"Ndipo nitawageuzia watu mdomo safi, ili wote waliitie jina la Yahweh, wamtumikie kwa bega moja. Kutoka ng'ambo ya mito ya Kushi waabudu wangu, binti wa waliotawanyika wangu, wataleta sadaka yangu."

Sefania 3:9–10 — Agano Lililoandikwa la Yahweh

MIQDASH BETHEL COVENANT INSTITUTION

Hati 397 • Kutoka Ng'ambo ya Mito ya Kushi • Novemba 2026

miqdashbethel.ai • miqdashbethel@gmail.com •

Ujumbe Umetumwa kwa Ulimwengu

Kanisa Huru 508(c)(1)(a) • Mamlaka Pekee ya Tanakh • Kuufikia Uyahudi, Ukristo, na Uislamu